

Polona Strnad Bensa, Šolski center Srečka Kosovela Sežana

AKTIVNO DRŽAVLJANSTVO – KAKO PREMAGATI PREDSDODKE, STEREOTIPE IN STIGME PRI ZAPORNIKIH

Polona Strnad Bensa, Srečko Kosovel School Centre Sežana

ACTIVE CITIZENSHIP: HOW TO OVERCOME PREJUDICES, STEREOTYPES AND STIGMAS TOWARD PRISONERS

IZVLEČEK

Na osnovi teme *Ponovna socializacija ali resocializacija* iz učbenika za sociologijo za srednje strokovne in poklicno-tehnične šole in povzete strokovne literature bom v pričujočem članku pisala o soočanju mladih s specifičnimi skupinami, ki so v družbi stigmatizirane, pa tudi o ljudeh, ki imajo izkušnjo s prestajanjem zaporne kazni.

Kako na tovrstno stvarnost gledajo mladostniki? Kot (bodoči) aktivni državljani pravne, socialne, demokratične države in države blaginje bodo v okviru srednješolskega izobraževanja virtualno in prek igre vlog simulirali situacije, ki privedejo do aktivacije močnih čustev zaradi predsodkov in diskriminacije.

Osrednja tema mojega prispevka je torej soočanje s predsodki in stereotipi ter njihovo premagovanje.

Ključne besede: aktivno državljanstvo, predsodki, stereotipi, stigmatizacija, diskriminacija

ABSTRACT

Based on the topic *Resocialization* from the sociology textbook for secondary technical and vocational schools and the reviewed professional literature, I will talk about familiarizing young people with specific groups that are stigmatized in society, and about people who have experienced imprisonment.

How do adolescents view such realities? As (future) active citizens of a social and democratic country governed by rule of law, and of a welfare state, secondary school students will simulate situations that activate strong emotions due to prejudices and discrimination, both virtually and through role-play.

Thus, the central topic of the article is addressing and overcoming prejudices and stereotypes.

Keywords: active citizenship, prejudices, stereotypes, stigmatization, discrimination

UVOD

V procesu usvajanja učne snovi se bodo dijaki natančneje seznanili s pojmom *predsodki*, ki ga Mirjana Nastran Ule opredeli kot »najtrdovratnejše tvorbe v človeški zgodovini in naj bi bili daleč bolj obstojni kot državne tvorbe« (Nastran Ule, 1999), sledi pojem *stereotipi*, za katerega že od Lippmana (1992) velja, da predstavlja »neke vrste predstave v naši glavi« in je relativno trajni kognitivni konstrukt, shranjen v našem spominu (Nastran Ule, 1999, str. 73), na koncu pa predstavimo še pojem *stigmatizacija*. Slednja »se uporablja za lastnost, ki je hudo diskreditirajoča« (Goffman, 2008, str. 12). Dijaki bodo vabljeni k razmišljanju o svojem poznavanju obravnavanih pojmov. Po ogledu intervjuja z nekdanjim zapornikom bodo dobili možnost aktivnega soočanja s (svojimi in tujimi) predsodki in jih skušali aktivno premagovati.

V prispevku bom poskusila odgovoriti na naslednja vprašanja: »Ali bi z boljšim poznavanjem obravnavanih pojmov in z njimi povezanih pojavov lahko na kakršen koli način pripomogli k manj obremenjenemu pogledu na ‚drugačnega drugega‘? Kako?«

»Civilna družba tako postane prostor za neposredno demokracijo in za neposredni angažma posameznikov za realizacijo skupnih ciljev v skupnosti in državi.« (Banjac, Šipuš, 2021)

Z igro vlog se dijaki neposredno soočijo s čustvi na »obeh straneh«: stigmatiziranih in stigmatizirajočih. V nadaljevanju analizirajo svoje občutke s pomočjo delovnega lista. Iščemo možne rešitve za premagovanje predsodkov in stereotipov. Dijaki se soočijo z vpogledom v to, kako ljudje v različnih okoljih in situacijah razmišljajo in delujejo na podlagi stereotipov in predsodkov, ki so sestavni in neobhodni del vsake družbe.

Družba dostopa do informacij predvsem prek TV-ekranov ter drugih medijev in ima posledično izoblikovan pogled, kot ga narekujejo množični mediji. Novo je spoznanje nadzornih državnih ustanov in njihovo delovanje, pa tudi obratno, dijaki lahko spoznajo, kako »ljudje, združeni v organizacije in gibanja, spremljajo, kaj dela oblast in lahko izrazijo nestrinjanje ali kritiko, če z določenimi politikami niso zadovoljni ali če oblast deluje samovoljno« (Banjac, Šipuš, 2021, str. 39).

Pri takšnem pouku je zelo pomembna dobra priprava učitelja, ki poleg poglobljenega teoretičnega znanja vključuje tudi sodelovanje z različnimi strokovnjaki, saj bo le-tako s svojim znanjem lahko zadovoljil kriterijem, ki so potrebni za dobro pripravo dijakov na omenjeno temo.

»AKTIVIRANJE« AKTIVNEGA DRŽAVLJANSTVA

Aktivno državljanstvo odpira »ne le vprašanja sodobnih družbenopolitičnih procesov na ravni naše države, temveč tudi tista, ki so povezana s posameznikom in lokalnimi okolji pa tudi z globaliziranim svetom« (Banjac, Šipuš, 2013).

Spontano se pojavi vprašanje, kako lahko dijaki kot aktivni državljani z lastno angažiranostjo konstruktivno soustvarjajo spremembe na omenjenih področjih.

V pričujočem zapisu bom govorila o soočanju dijakov s stigmatiziranimi posamezniki in skupinami, ki so del življenja preživeli v zaporu, ter o priložnosti dijakov, da se soočijo z lastnimi predsodki in stereotipi, ki se pojavljajo ob stiku s stigmatiziranimi posamezniki iz omenjenega okolja. Namen je izobraževanje mladih o odprtosti do »drugačnega drugega«, možnostih nudenja pomoči stigmatiziranim posameznikom pri njihovi vrnitvi v normalno okolje ter o spodbujanju strpnosti do le-teh.

Poudarek pri pouku aktivnega državljanstva je na praktičnem, izkustvenem učenju aktivnega državljanstva. Šolski sistem podpira in odpira vse bolj inovativne pristope, ki se oddaljujejo od teoretičnega frontalnega poučevanja v razredu in se usmerjajo k praktičnemu, izkustvenemu učenju. Za učitelja je taka priložnost odličen izziv, saj tako dijakom omogoči, da v prvi osebi spoznava posebno okolje in poskušajo v njem aktivno delovati, ne le idejno, pač pa tudi v praksi. S slednjim pridobivajo veščine, ki omogočajo izgradnjo njih samih v zrele, empatične, neobremenjene ljudi, državljanke, Evropejce, svetovljane.

PREDSODKI IN STEREOTIPI

V pogovorih z dijaki le-ti večkrat poudarjajo pomanjkanje avtentičnega stika z različnimi okolji. Zapor in zapornike spremljajo številni predsodki in stereotipi. Z dijaki bomo pri pouku obravnavali življenje posameznika v zaporu in po prihodu iz njega, kar bo kasneje iztočnica za obravnavo predsodkov in stereotipov.

Pojem predsodek je preprost za razumevanje, saj je izpeljan iz besedne zveze ‚pred sodbo‘. Gre za sodbo, ki je izrečena, preden pridobimo ustrezne dokaze, ki bi sodbo potrdili (Banjac, Šipuš, 2021). V delu *Predsodki in diskriminacija* Mirjana Nastran Ule zapiše, da je oblikovanje predsodkov »neizbežna značilnost človekovega obstoja« (Nastran Ule, 1999, str. 24). Razlog je po njenem mnenju kompleksnost prostora, v katerem živi človek in je zaradi tega primoran kategorizirati. To je najlažji način, s katerim se človek odziva na zunanje dražljaje, ko vstopa v stik z drugim posameznikom in družbo. S tvorjenjem kategorij, ki temeljijo na podobnostih in razlikah, se ljudje dosti lažje spopadamo s kompleksnejšimi sistemi, katerih del smo kot posamezniki (Nastran Ule, 1999, str. 24).

Če lahko *predsodek* opredelimo kot sodbo, ki je sprejeta, čeprav zanjo ni dokazov, pa za *stereotip* velja, da je posplošen pogled na skupino (Banjac, Šipuš, 2021, str. 29). Tako predsodki kot stereotipi naj bi bili načeloma slabi, saj poenostavljajo in

Zavod za prestajanje kazni zapora Koper. Poslopje zapora predstavlja moderno kompleksnejšo arhitekturo, ki ne daje občutka odrinjenosti, nesocializiranosti.
(Vir: www.uiks.gov.si)

Koncert Etno Hist(e)ria v Zavodu za prestajanje kazni zapora Koper. Iskreno sodelovanje mladih z ljudmi, ki naj bi bili na obrobju.
(Vir: www.uiks.gov.si)

zanemarjajo posamične posebne lastnosti nekoga ali nečesa (povzeto po: Banjac, Šipuš, 2021, str. 29, 30).

V prispevku je navedena Lippmanova definicija stereotipa, ki pravi, da je stereotip neke vrste »predstava v naši glavi«, oblikovana na podlagi prepričanj, stališč, socialnih kategorij ali vzorcev, odvisno od tega, kaj je uporabniku stereotipov bolj domače (Nastran Ule, 1999, str. 73). Pomemben je poudarek, da stereotipi lahko variirajo, saj so odvisni od družbenega konteksta, ki je podvržen spreminjanju. Očitno je dejstvo, da pripadamo neskončni raznolikosti družbenih skupin, ki imajo različne interese, vrednote, potrebe in prepričanja. Če ne bi bilo teh razlik, bi bilo delovanje antropologije, sociologije in zgodovine brez smisla in nepotrebno, meni Nastran Ule (1999). S pomočjo teh znanosti in področij se ljudje učimo raznolikosti in večplastnega družbenega dojemanja posameznika v svetu. Vprašanje, ki se zastavlja, je, do katere mere nam to uspeva.

Knjige za odmik v drugi svet /... / Nova knjižna polica v Zavodu za prestajanje kazni zopora Koper (Vir: www.uiks.gov.si.)

STIGMATIZACIJA

Opređeljena je kot »nezaželena drugačnost«, »uporablja se za lastnost, ki je hudo diskreditirajoča« (Hoffman, 2008, str. 12). »Mednje štejejo tudi psihiatrični bolniki, istospolno usmerjeni ljudje, Romi, brezdomci, cirkusanti idr.« (Hoffman, 2008, str. 12) V istem delu avtor nadaljuje, da nezavedno lahko obstaja odklonski odnos tudi do skupin, ki navzven delujejo popolnoma sprejemljive, pa jih posamezniki kljub vsemu doživljajo odklonsko. V te skupine npr. spadajo politični radikalci, bogataši, homoseksualci, pripadniki druge verske skupine ali pa celo neporočeni in poročeni, ki nimajo nič otrok. Hoffman v svojem delu kot stigmatizirane omeni celo posameznike, ki se intenzivno predajajo enemu od hobijev, npr. filatelisti, igralci tenisa, ekstremni športniki (povzeto po: Hoffman, 2008, str. 126).

Duha ohranjamo s športnimi dejavnostmi in druženjem. Nogometna tekma v Zavodu za prestajanje kazni Koper. (Vir: www.uiks.gov.si.)

DIJAK PRED »OGLEDALOM«

Preden učitelj povabi dijake z uvodno zgodbo k razmisleku, preveri njihovo stališče do zapornikov in zaporniškega sistema. V prvem koraku preveri, ali je njihovo poznavanje tovrstne problematike omejeno samo na filme in oddaje s TV-ekranov ali imajo morda bližnjo izkušnjo z »drugačnim« drugim. Pozanima se, koliko poznajo zapore v Sloveniji, njihovo delovanje in ali morda poznajo koga, ki je prestajal kazen. Dijaki so vabljeni k razpravi. V nadaljevanju učitelj z vprašanjem, kako vidijo ljudi, ki so zaradi posebnih okoliščin morali preživeti

določeno obdobje v zaporih, preveri odnos dijakov do ustaljenih mnenj in pogledov na tovrstno realnost. Učitelj osveži definicije predsodkov in stereotipov ter možnosti premagovanja le-teh. Pri dijakih preveri, s katerimi predsodki in stereotipi se srečujejo, in preverja možnost premagovanja ustaljenih miselnih vzorcev. Sledi vprašanje, ali se jim zdi mogoče, da bi kot aktivni državljani pomagali pri resocializaciji in ponovni vključitvi v normalno okolje človeku, ki prestopa oz. je prestopal zaporno kazen.

Dijakom sem predvajala posnetek intervjuja, ki sem ga posnela z nekdanjim slovenskim zapornikom. Dijaki so tako postavljeni v vlogo gledalca, občinstva.

Kasneje uporabijo *metodo introspekcije* in zapišejo svoja občutja, kako so se ob spremljanju kratkega intervjuja počutili, ali so občutili sočutje, jezo, žalost, krivico, strah (to so samo iztočnice, možnih občutij je seveda še veliko več).

UMEŠČENOST RESOCIALIZACIJE IN STIGMATIZACIJE V UČBENIK

Dijaki se s problematiko resocializacije in stigmatizacije prvič srečajo pri pouku sociologije v poglavju *Ponovna socializacija in resocializacija* (Počkar, 2013) v drugem letniku srednješolskega izobraževanja.

Že na začetku poglavja *Socializacija* je omenjenih več stopenj in načinov, s pomočjo katerih se posameznik uči »človeškosti«, to je oblikovanja družbeno zaželenih in sprejemljivih vzorcev obnašanja, kar je temeljni cilj vseživljenjskega procesa, ki poteka v številnih interakcijah z drugimi ljudmi oz. socializacije. Včasih pa se človek zaradi različnih razlogov bistveno »preoblikuje« (Počkar, 2013, str. 43) in je potrebna resocializacija.

»O resocializaciji najpogosteje govorimo, ko gre za pojave odklonskega vedenja, tj. vedenja, ki je v nasprotju z družbenimi normami v neki družbi: npr. resocializacija storilcev kaznivih dejanj, odvisnikov od alkohola in drugih drog itd.« (Počkar 2013)

V procesu resocializacije se morajo ljudje na novo v celoti ali pa delno naučiti novih pravil vedenja, vrednotenja in čustvovanja (Počkar, 2013).

Dijaki v pogovoru ugotovijo, da imajo ljudje do teh posameznikov (lahko) stigmatizirajoč odnos, saj je v veliki večini pogled nanje prežet z nezaupanjem in strahom zaradi njihove »drugačnosti«.

Z drugačnostjo se na neki način ljudje srečujemo vse življenje, saj smo med seboj družbeno, kulturno, zgodovinsko, ekonomsko, etnično, versko različni. Živimo v različnih zemljepisnih področjih in pripadamo neskončni raznolikosti družbenih skupin, ki imajo različne vrednote in interese. Kot državljani Slovenije, Evrope, sveta, se bodo tudi dijaki nezavedno ali zavedno lahko srečali s človekom ali skupino ljudi, ki so od njih drugačni. Kakšno držo bodo zavzeli? Bodo znali delovati strpno in brez predsodkov?

Tradicija so naše narodnostne korenine, pa kjer koli že smo /... / Tradicionalni slovenski zajtrk v Zavodu za prestajanje kazni Koper.

(Vir: www.uiks.gov.si)

Pouk se nadaljuje z vabilom, da se poskušajo vživeti v vlogo človeka, ki je stigmatiziran, in v tem vzdušju so naprošeni, naj rešijo naloge na delovnem listu, ki ga navajamo v nadaljevanju.

Delovni list: Igra vlog

Dijaki odigrajo igro vlog s spodaj naštetimi situacijami. Razdelijo se v manjše skupine s po petimi dijaki, da bi odigrali spodnje vloge.

Najprej preberejo navodila, razdelijo si vloge, v razredu pripravijo »*oder*«, opravijo simulacijo pred nastopom pred razredom.

1. V trgovini ali restavraciji **osebje zahteva da najprej pokažeš denar**, šele nato ti postrežejo. (nastopajo 3 osebe)
2. Čakaš v vrsti na uradu. Vrsta je dolga (brez številka za čakajoče). **Uradnik** kliče ljudi iz vrste brez jasnega vrstnega reda in **tebe nekako ignorira** oziroma večkrat preskoči in preide k naslednji stranki. (nastopa 7 oseb)
3. Tvoj videz: **si pobrit in tetoviran**. Ko greš mimo skupine, ženske opazno močno zgrabijo svoje torbice, moški pa preverijo, ali so njihove denarnice še v žepih. (nastopa 6 oseb)
4. Redno se ti dogaja, da **te policisti ustavijo zaradi tvojega videza** in zahtevajo, da pokažeš dokumente. Ta teden se ti je to zgodilo že trikrat in sedaj spet. (nastopajo 3 osebe)
5. Priljubljen sošolec ima rojstni dan. Načrtuje veliko zabavo, tako kot vsako leto. Tudi ti pričakuješ povabilo, zato doma redno preverjaš svoj **star GSM-aparat**. Nekaj ur pred zabavo še vedno nisi dobil povabila. Tako je bilo že lani in tudi leto prej. (nastopata 2 osebi)

(Prirejeno po: Susanna Palomares, 2001, str. 53)

Vtise o tem, kako so se počutili, ko so igrali eno od vlog, zapišejo. Čeprav so razdeljeni v manjše skupine, vsak zapisuje zase. Zapise pritrdijo na stenčes v razredu.

POGOVOR IN ZAPIS TEMELJNIH UGOTOVITEV

Ob branju zapisov na stenčasu z dijaki skupaj ugotavljamo, katera čustva so se najpogosteje izrazila ob nepravilnem ravnanju na podlagi predsodkov.

Učitelj nadaljuje z vprašanjem, kaj bi lahko storili sami za premagovanje stigmatizacije in predsodkov do »*drugačnih*«.

Na koncu dijaki izglasujejo tri predloge, ki se jim zdijo najbolj sprejemljivi.

SKLEP

Najučinkovitejša pot premagovanja predsodkov in stereotipov aktivnih državljanov je neposreden stik s stigmatizirano skupino oz. posameznikom iz stigmatizirane skupine. Ko to ni mogoče, lahko uporabimo metodo igranja vlog.

Odprtost človeka in želja po spoznavanju ljudi in njihovih situacij omogočita razblinjanje posplošenih vzorcev, ki so do te izkušnje omejevale pogled. To je tudi končni cilj, ki ga želi učitelj aktivnega državljanstva doseči pri obravnavi omenjene teme.

Za optimalno opravljeno delo je pomembna zavest, da imamo opraviti s srednješolci, ki »nimajo izkušenj, nimajo še dovolj znanja, včasih nimajo dovolj realne presoje in zato morajo imeti ob sebi nekoga, ki jim daje nasvete, ki jih veskozi stimulira, koordinira, ki jih v bistvu nevidno vodi proti cilju, a jim pri tem omogoča samostojnost« (Grobeljšek, Mikek, 2008).

Zato je nujno, da se učitelj na to temo zelo dobro strokovno pripravi, da predvidi možne učinke na dijake. Nevarnost metode igre vlog je namreč v tem, da lahko stereotipe tudi utrdi, namesto da bi jih odpravila.

VIRI IN LITERATURA

- Banjac, M., Šipuš, K. (2021). *Aktivno državljanstvo v srednji šoli. Priročnik za učitelje*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Goffman, E. (2008). *Stigma. Zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.
- Gradišar, A. (2018). *Andreja Gradišar*. Pridobljeno s <https://radioprvi.rtvsllo.si/2018/08/med-stirimi-stenami-149/>.
- Grobeljšek, A., Mikek, K. (2008). Usposabljanje prostovoljcev in prostovoljno svetovalno delo v zaporih. V: *Socialna pedagogika* 10 (2), str. 231–243.
- Krasková, G. Z. (2012). *V ogledalu je nekaj narobe*. Ljubljana: Scriptio.
- Nastran Ule, M. (1999). *Predsodki in diskriminacije. Izbrane socialno psihološke študije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Palomares, S. (2001). *Spodbujanje strpnosti in sprejemanje drugačnosti*. Priročnik za učitelje in svetovalne delavce. Ljubljana: Inštitut za psihologijo osebnosti.
- Počkar, M. (2013). *Teme iz sociologije*. Učbenik za strokovne in poklicno-tehniške šole. Ljubljana: DZS.